

УДК 82(477) Пилипенко

ІННА ЛІПНИЦЬКА

(Київ)

ЕКСПРЕСІОНІСТИЧНА МОДЕЛЬ СВІТУ В АНТИВОЄННОМУ ЦИКЛІ СЕРГІЯ ПИЛИПЕНКА «З ВІЙСЬКОВОГО ЩОДЕННИКА 1916–1917 РР.»

Ключові слова: експресіонізм, модель світу, антивоєнний пафос, трагізм буття, людина і війна.

Тривале замовчування літературного доробку письменників 20–30-х рр. як за радянських часів, так і в добу незалежної України, спричинило однобоке, викривлене уявлення про літературний процес доби Розстріляного відродження. На часі реабілітація фундаторів та провідних діячів літературної організації «Плуг», оскільки їхній внесок у розвиток українського слова досі є недостатньо вивченим. Це, зокрема, стосується життя і творчої спадщини Сергія Пилипенка – очільника Спілки селянських письменників, одного з найвідоміших митців доби Розстріляного відродження, активного учасника літературної дискусії.

Творчість С. Пилипенка досі не перебувала в полі зору українського літературознавства. Деякі аспекти художнього доробку митця стали частиною досліджень у працях П. Орлика, М. Шкандрія, Р. Мельникова, Л. Кавун, С. Павличко, Ю. Лавріненка та ін. Між тим літературна спадщина письменника досить об'ємна й своєрідна, хоч і неоднозначна та нерівна, але безперечно заслуговує на ґрунтовне вивчення.

Тематичний локус епічної творчості С. Пилипенка доволі широкий. Відтворюючи соціальні конфлікти небувалої гостроти, митець прагнув передати кризовий стан суспільства початку ХХ ст., що проходить через крах старих ілюзій життя й муки народження нових ідей, осягнення нових перспектив, які здаються чужими й ворожими, пошуки нових суспільних стосунків одиниці й загалу тощо. Письменник показував ці зрушення, цей «льодолом» життя через контурне, експресивно насажене зображення конкретних епізодів і «скалок» революційної дійсності: фронтові баталії війни, драматичні соціальні сугички в «мирних» селах і містах тощо.

С. Пилипенко – один із небагатьох наддніпрянців, хто актуалізував у своїй творчості ще одну важливу тему початку ХХ ст. – трагедію Першої світової війни. Проблеми «людина і війна», «людина на війні», «руйнівний вплив війни на людське ество, мораль, етику», «травматичні наслідки війни», що лягли в основу оповідань «У поході. З військового щоденника 1916–1917 рр.», «Острів Драйкройцен (Латвійська легенда)», «Огнева паніка» та «Льодолом», із позиції часової віддаленості набувають нового звучання в поглядах митця на катастрофічні події столітньої давності. Підтримуємо думку Р. Мельникова, котрий слушно об'єднує ці твори в єдиний цикл, «який умовно можна означити підзаголовком першого з них – “З військового щоденника”» [1, с. 92]. Цикл привертає увагу не лише актуальною проблематикою, але й сві-

тоглядною авторською моделлю буття людини на війні, жанрово-стильовими пошуками і знахідками.

Отже, метою статті є дослідження авторської моделі світу в антивоєнному циклі «3 військового щоденника 1916–1917 рр.».

Однією з магістральних проблем творчості С. Пилипенка є тема людини на війні 1914–1918 рр. Варто зазначити, що письменник із початком Першої світової війни за рішенням проводу есерів, членом партії яких був із 1908 до 1914 р., пішов добровольцем на фронт. Воюючи у складі 21-го армійського корпусу, письменник пройшов усі військові ієрархічні щаблі від рядового до штабс-капітана, командира батальйону, одержав чин особистого дворянина, за військові звитяги був нагороджений орденами Святої Анни і Святого Володимира, а також усіма обер-офіцерськими нагородами [1, с. 77]. Був тричі поранений та двічі контужений. Перебуваючи на ризькому фронті, С. Пилипенко зблизився з латиськими революціонерами, брав активну участь у роботі фронтових солдатських комітетів, що вплинуло на його політичну орієнтацію. У військовому середовищі вів революційну пропаганду, редагував у Ризі фронтову газету «Український голос».

І. Сенченко у статті «Події 20-х років» про відомих письменників тієї доби називає письменників-фронтовиків «справжніми творцями літератури <...> вони мали біографію, пройшли вогняну і криваву школу, набули знання, досвіду, загартували вдачу» [4, с. 67]. Серед названих згадуються імена Миколи Куліша, Петра Панча, Андрія Головка, Миколи Хвильового, Володимира Сосюри, Василя Блакитного і Сергія Пилипенка.

Війна надовго закарбувалася в пам'яті С. Пилипенка. Окремі епізоди Першої світової війни автор реконструював у циклі «3 військового щоденника 1916–1917 рр.», відтворивши криваве місиво страшної гекатомби, що обпекла його рідну землю, бо ж основні воєнні дії відбувалися в Україні. В оповіданнях «У поході», «Огнева паніка», «Льодолом», що ввійшли до циклу, замальовано події, котрі відбуваються спочатку в Західній Україні, а потім у Латвії.

Трагедія Першої світової війни стає домінантною в українському письменстві 1914–1920 рр. Україна в ці роки буквально стала плацдармом війни: на Галичині, Буковині, Прикарпатті розгорнулися бойові дії, а значна територія опинилася в прифронтовій смузі. Реакцією на драматичні події війни стали відомі новели В. Стефаніка («Діточа пригода», «Воєнні шкоди»), О. Кобилянської («Юда», «Лист засудженого вояка до своєї жінки», «Зійшов з розуму», «Лісова мати» та ін.), збірки новел Марка Черемшини («Село за війни»), О. Маковея («Кроваве поле»), М. Яцківа («Далекі шляхи») тощо. Найбільший антивоєнний резонанс мала психологічна повість-поема О. Турянського «Поза межами болю». Проте слід зазначити, що ця тема була актуальною переважно в західній українській літературі. Це зумовлене кількома чинниками: по-перше, територіально події Першої світової війни відбувалися на заході країни, тому проблеми, пов'язані з цим лихоліттям, були близькими учасникам бойових дій та їхнім свідкам; по-друге, у цей час інша територія країни була охоплена передреволюційними та революційними подіями 1917 р., можливо, саме тому літературні сили, окрилені ідеєю свободи та змін, а згодом трагічними подіями громадянської війни, відгукнулися на інші суспільні явища. Серед наддніпрянців можемо назвати С. Васильченка та К. Поліщука, які також, як і С. Пилипенко, пройшли кри-

вагими дорогами війни, тому ця тема знайшла своє відображення в їхній творчості.

Війна стала важким випробуванням як для мирного населення західно-українських земель, так і для С. Пилипенка, який сам пережив жахи війни, тому твори антивоєнного циклу наповнені автобіографічними елементами, особистими почуттями й враженнями митця від пережитого. С. Пилипенко насичує епіку реальними картинами воєнного лихоліття, яке стало причиною численних драматичних і трагічних ситуацій у житті й тих, хто воював, і тих, хто став пасивною жертвою війни.

Проза циклу об'єднана ідеєю заперечення війни, спільністю сюжетних ліній та персонажів. Невипадково П. Орлик називав ці оповідання частиною повісті [2]. Оповідання циклу створюють своєрідну панорамну картину жахливої руйнації людського життя, всенародної біди.

Мета С. Пилипенка-письменника – вразити читача картинами жахливого нищення, людського лиха, підкреслити, що війна – найбільше зло для людини. Тому він умонтовує в тканину оповідань натуралістичні деталі, приземлюючи пафос героїзації людини на війні, акцентує на хаосі, безладді на фронті, дезертирстві, боягузтві тощо.

Твори цього циклу відзначаються документалізмом (автор апелює до подій, які справді мали місце в Першій світовій війні) та психологізмом, глибоким проникненням у внутрішній світ людини, що опиняється віч-на-віч зі смертю, підкреслюючи абсурдність, ворожість світу. Антивоєнні оповідання позначені інтелектуалізмом. У ліричних відступах автор часто роздумує над сенсом людського існування, безглуздістю війни, величезними людськими втратами.

Примітною рисою антивоєнної прози є те, що митець скеровує увагу не лише на життя українських солдатів, але й життя тих, кого збурила війна, змінила звичний спосіб існування. При цьому С. Пилипенко майстерно відображає ментальні особливості народів, про яких веде мову, котрі виявляються в побутових деталях життя українського й латвійського села, військових буднях представників різних етносів.

Антивоєнні оповідання С. Пилипенка цілком уписуються в модерністичний дискурс новітньої прози, відзначаються формальними експериментами письменника. Відштовхнувшись від традиційної форми щоденника, він синтезує її з епічним сюжетом, творячи межовий жанр. Форма щоденника дає можливість наповнити твори відступами-роздумами, цитатами біблійних, фольклорних та літературних текстів, уривками з військових донесень, спогадами солдатів про мирне життя, аплікаціями діалогів, окремих реплік, що створює враження багатоголосся, читач чує не тільки голоси, а й моторошну музику війни.

Так, в оповіданні «Льодолом» автор відтворює страхітливі звуки бою, які супроводжують неймовірні події, пов'язані з природною стихією весняного скресання льоду та очікування бою. Якоїсь миті ці звуки зливаються – і читач чує симфонію війни, яка унаочнює боротьбу людини за життя. Митець фіксує людину в момент її страхів, страждань і переживань. У жорстокій битві за життя гинуть солдати, зражені керівництвом армії, яке не попередило про можливі наслідки криголаму.

Розкриваючи жахливу безглузду сутність кривавої бійні, С. Пилипенко в експресіоністській манері, часом навіть натуралістично, змальовує жахливу

картину битви людини зі смертю, де смерть іноді жаданіша за життя. Герой оповідання Остюк жалкує, що «забув у землянці револьвер. Короткий постріл – і не було б оцих мук, цієї страшної смерті» [3, с. 245]. Проте герой С. Пилипенка часто за будь-яких обставин воліє зберегти в собі Людину, ту силу духу, що не дозволить їй перетворитися на звіра, врятувати не лише себе, а й своїх однополчан.

Власне, і комплекс проблем, порушених у циклі, є новаторським для української епіки перших десятиріч ХХ ст.: самотність людини в чужому середовищі – солдата-селянина на чужині; безвідповідальність сильних світу цього за життя «маленької» людини; трагізм буття людини (тваринні умови життя, голод, холод, беззахисність); денационалізація українського села; розчарування народу у чужій («руській») владі; визрівання протестних настроїв народу тощо.

Характерною рисою циклу є те, що в ньому за посередництва образів-символів, окремих деталей, фраз, кольористики було зреалізовано авторське розуміння сутності людини і її рефлексій в екстремальних швидкоплинних ситуаціях, що знайшло відбиток у поезиці творів.

Герой оповідань С. Пилипенка – звичайна людина з робітничого чи селянського середовища, котра змушена воювати в «невеселій, непривітній стороні». Характери героїв, що часто розкриваються в екстремальних ситуаціях, по-своєму неповторні. Письменник глибоко відтворив трагедію особистості через проекцію думок героя, через образи-символи, котрі є своєрідним узагальненням утраченого раю, антитезою до минулого мирного життя.

Осібне місце займає оповідач – безпосередній учасник подій, крізь призму сприйняття якого відтворюються трагічні ситуації, його зранена душа постійно рефлексує й експресивно реагує на велику несправедливість і людську образу. Його роздуми надають оповіді ліризму й відчуття безпосередності відтворення подій.

Прикметною особливістю авторського ідіостилю є іронічний погляд митця на світ із його драмами й трагедіями. Трагікомічним є опис одного з головних персонажів твору – «солдата Шамотнявого». Автор показує відстороненість солдатів від війни, кожен із них мріє про повернення додому: і Борзяк, якого батьки не встигли відкупити від служби; і «робітник, колишній шахтар» Величко, і селянин Шамотнявий. С. Пилипенко підтверджує це картинами маршу солдатів: «У першому шерезі важко ступає незграбними чобітьми правофланговий – цибатий, довгорукий і довгоший уже літній солдат Шамотнявий. Його звислі плечі відтягає назад тісно напханий речевий мішок» [3, с. 195]. Поряд крокує Борзяк: «Він ступає уперто не тією ногою. Його червонясте обличчя хитається не в той бік, куди всі, й витикається, як порожній колос серед стиглої ниви» [3, с. 196]. Зовсім іншими фарбами змальовано командира, який «вигравав расовитим конем поруч, оббризкуючи колону каламутним водограєм болотяних бризок» [3, с. 197]. Характери героїв є статичними, що вписується в канони новонароджуваної соціалістичної поезики. Величко й Шамотнявий протягом усього циклу є відважними й позитивними героями, підтверджуючи ці свої якості і в екстремальних ситуаціях.

Експресивно вражаючою постає картина нищення врожаю армією, яка відступає, передана крізь споглядання селянина: «... стояв старий селянин,

сам як розп'яття. Мовчазна, німа туга в очах, безсило попущені руки. Драна свита на плечах – і тої небавом не буде. Загинула селянська надія, єдиний достаток – хліб» [3, с. 199].

Віра у справжній альтруїзм, здатність людини на самопожертву навіть у кризовій ситуації є типовими для світовідчуття С. Пилипенка. Це він яскраво продемонстрував у оповіданні «Льодолом».

Образ ворога у творах циклу розмитий, письменник акцентує лише окремі узагальнені його риси, найголовніша з яких – жорстокість. Цікавим є визначення: хто ж він – ворог? Солдати починають усвідомлювати, що звичайній людині війна не потрібна, тому ті німецькі, австрійські солдати, що стоять по той бік фронту, є такими ж, як і вони, виконавцями чужої волі. Ворогом часто стає людська заздрість, боягузтво, підлість, ненависть.

Основним мистецьким засобом відтворення трагізму буття людини (в руслі проблеми «людина і війна») є прийом контрасту. Саме на контрасті кольорів і звуків вибудовує митець своє розуміння життя і смерті. Провідними кольорами циклу є білий і чорний, які часто змінюють свою традиційну семантику – чорний колір може ставати символом життя, а білий – смерті. Це ж стосується й звукового оформлення тексту. Звуки вибухів, тріск дерева, скрип возів – символи життя, натомість тиша – звук смерті. Таким чином, стильовими домінантами творчого світовідображення автора є реалізм та експресіонізм, що наближає його до творчості В. Стефаніка в зображенні онтологічного конфлікту людини і світу, людини і війни.

Ці стильові домінанти циклу помітив сучасник письменника І. Сенченко, підкресливши, що «це оповідання про те, що він найкраще знав, про подих воєнних літ. Пензель письменника барвистий, вражає абсолютне знання матеріалу і, водночас, уміння письменника малювати широкі картини. Дивно, зміст повістей С. Пилипенка часом глибоко трагічний, а все полотно заповнене світлом, повітрям, тим, що незримо випромінювала велика душа письменника» [4, с. 67].

Твори С. Пилипенка у 20–30-х рр. із великим інтересом сприймалися читацькою аудиторією. Секрет цієї популярності був у надзвичайній простоті, стефаніківському лаконізмі фрази, стислості розповіді, цікавому, часто гумористично загостреному сюжеті, глибокому знанні життя.

Отже, у циклі «З військового щоденника 1916–1917 рр.» автор створює своєрідну експресіоністичну модель світу, актуалізує трагедію буття людини, акцентуючи на перемозі людяності, бо, на думку автора, навіть страждання й смерть часто несуть у собі можливість духовного прозріння й катарсису. Засіб, яким скористався письменник для розкриття цієї проблеми, – це пильна увага до людської душі, перенесення психічного стану людини у видиму реальність у контексті зображення полярних протиріч буття – життя і смерті, миру і війни.

Митець порушив глобальні проблеми, які стосуються як людства загалом, так і кожної людини зокрема: соціальні катаклізми, війна, голод, фатальна визначеність людського життя, що було характерним для бачення світу експресіоністами. Свої відчуття трагізму моменту життя письменник передає через сильні, яскраві, однозначні почуття, які обумовлюються загостреним конфліктом, нагнітанням протиріч, зведенням до купи різнополюсних почуттів. Мова творів емоційно забарвлена. Кольористика епіки

контрастна, що гіперболізує відчуття катастрофізму моменту життя. Документалізм і символіка сприяють проникненню в трагізм війни.

За силою художнього відтворення суті кривавої війни оповідання С. Пилипенка стоять поряд з антивоєнними оповіданнями О. Маковея, М. Черемшини, С. Васильченка [83, с. 83].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мельників Р. В. [Пилипенко] «Папаша» червоного ренесансу / Ростислав Мельників // Літературні 1910-ті. Постаті (Нариси, образки, етюди). – Харків : Майдан, 2013. – 256 с.
2. Орлик П. І. С. В. Пилипенко / П. І. Орлик // Українська мова та література в школі. – 1971. – № 7. – С. 82–83.
3. Пилипенко С. Вибрані твори / С. Пилипенко ; упоряд., передм., прим. Р. Мельникова. – К. : Смолоскип, 2007. – 887 с.
- Сенченко І. Події 20-х років / І. Сенченко // Слово і час. – 2001. – № 2. – С. 67–69.

ИННА ЛИПНИЦКАЯ

ЭКСПРЕССИОНИСТИЧЕСКАЯ МОДЕЛЬ МИРА В АНТИВОЕННОМ ЦИКЛЕ СЕРГЕЯ ПИЛИПЕНКО «ИЗ ВОЕННОГО ДНЕВНИКА 1916–1917 ГГ.»

В статье рассматривается модель мира в антивоенном цикле Сергея Пилипенко «Из военного дневника 1916–1917 гг.». Актуальность исследования определяется длительным замалчиванием творческого наследия писателя – главы Союза крестьянских писателей, одного из самых известных писателей эпохи Расстрелянного возрождения. Некоторые аспекты художественного наследия прозаика рассматривали в своих трудах М. Шкандрий, Р. Мельникова, Ю. Лавриненко и др. В основе рассказов С. Пилипенко «В походе. Из военного дневника 1916–1917 гг.», «Остров Драйкройцен (Латвийская легенда)», «Огнева паника» и «Ледолом» – проблемы человека и войны, человека на войне, разрушительное воздействие войны на человеческую сущность, мораль, этику. Цель автора – поразить читателя картинами страшных разрушений, человеческого бедствия, подчеркнуть, что война – величайшее зло. Автор создал экспрессионистическую модель разрушенного мира, актуализируя трагедию бытия личности, акцентируя все же на победе человечности.

Ключевые слова: экспрессионизм, модель мира, антивоенный пафос, трагизм бытия, человек и война.

INNA LIPNIZKA

THE EXPRESSIONISTIC MODEL OF THE WORLD IN THE THE ANTI-WAR CYCLE SERGEY PILIPENKO'S «FROM THEWAR DIARY 1916–1917 YEARS»

In this article the model of the world of the anti-war cycle Sergey Pilipenko's «From theWar Diary 1916–1917 years». The relevance of the study is determined by a long silence surrounding the life and creative heritage of the writer – the head of the Union of Writers of the peasant, one of the most famous writers of the Executed Renaissance. Some aspects of the artistic heritage of the writer became part of the research in the writings of M. Shkandriy, R. Melnikiv, Y. Lavrinenko and others. The problem of man and war, man of war, the devastating impact of war on the human being, morality, ethics, formed the S. Pylypenko foundation stories «In the campaign. From the military diary of the 1916–1917 years», «The Island Draykroytsen (Latvian legend)», «Afirepanic» and «The Ledolom» now take on a new relevance sound. The purpose of the author – the reader picture of the country hit the destruction of the human disaster, stress that war – the greatest evil to humans. Therefore, the author creates a kind of expressionistic model of the destroyed world, actualizing the tragedy of human existence, focusing on winning all the humanity.

Key words: expressionism, model of the world, antiwar pathos, tragedy of being, man and war

Одержано 6.12.2015 р.